

Bu gün istifadə edilən peşəkar Azərbaycan tarı və tarzənlik peşəsi digər Orta Şərq xalqlarındakından fərqlənir. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri ölkəmizdə bu sahənin inkişaf və intibah dövrü hesab oluna bilər.

Sadıqcan

və Azərbaycan musiqi sənəti

XIX əsrin sonunda Şuşada yaşamış, Azərbaycanda tarın atası adlandırılan Mirzə Sadıq - Sadıqcan Şərq aləmində ilk dəfə olaraq tarın quruluşuna yenilik gətirmişdir. O zamana qədər bu peşə ilə məşğul olan şəxslər bu musiqi alətini diz üstündə çalırdılar.

Sadıqcan ilk dəfə olaraq diz üstə çalınan tarı sinə üstə çıxarmışdır. O, tara cingənə və kök simlər əlavə etmiş, onların sayını 5-dən 11-ə çatdırmış, tarın gorilmasinin qarşısını almaq üçün çanağın içərisinə ağac dayaq artırmışdır. Məhz onun təkmilləşdirdiyi tar Qafqazda və Orta Asiyada geniş yayılmış və Azərbaycanın musiqi simvoluna çevrilmişdir.

Mirzə Sadıq Əsəd oğlu Sadıqcan 1846-cı ildə Şuşa şəhərində kasıb bir ailədə anadan olub. Bütün şuşalılar kimi Sadıq da kiçik yaşlarından öz gücünü xalq mahnılarının və muğamlarımızın ifası sahəsində sınayıb.

İş burasındadır ki, məhərrəmlik təziyələri zamanı teatrlaşdırılmış şəbih tamaşalarında iştirak etmək və mərsiyələr oxumaq savab sayıldı-

ğından, evlərinə tanınmış mərsiyəxan və xanəndələr dəvət eləyə bilməyən kasıb ailələr də öz övladlarını uşaq yaşlarından oxumağa öyrədirdilər. Hətta bundan ötrü Şuşada məxsusi musiqi məclisləri və məktəblər də vardı.

Demək olar ki, bütün tanınmış xanəndə və musiqiçilər də şagird götürüb öyrədirdilər. Həmin məclis və məktəblərdən çıxmış məzunların bir çoxu sonralar bütün Şərqdə məşhurlaşmış, toylarda, konsertlərdə, el şənliklərində hörmət qazanmışdılar.

O vaxt Şuşada sayılıb-seçilən müəllimlərdən biri də Xərrat Qulu Məhəmməd oğlu idi. O, Şərq musiqisini gözəl bilirdi, güclü yaddaşa malik idi, şeir yazır, musiqi bəstələyirdi, vokal sənətinin tədrisi üçün özünəməxsus effektiv bir metodika yaratmışdı. Mirzə Sadıq da Xərrat Quluya şagird verirlər.

On səkkiz yaşında səsinə itirəndə, ustasının yanında qazandığı biliklər Mirzə Sadıqın gələcək fəaliyyətində müstəsna rol oynayır. O, tütək, ney, kamança və tar çalmağı öyrənir. Bunların hamısında öz gücünü sınayandan sonra tarın üzərində dayanır.

Görkəmli Şuşa tarzəni Mirzə Əli Əskərin

rəhbərliyi altında bu alətdə çalğının bütün incəliklərinə yiyələnir. Firidun böyin yazdığına görə, "İri əlləri, uzun və güclü barmaqları olan Sadiq tez bir zamanda bu sənəti tamam-kamal mənimsəyir və hətta ustalıqda müəllimini də keçir". Bəzən Sadiq çalanda Əskər ah çəkib deyərmiş: "Allahın altında mənəm var-dövlətim Sadiqda, onun barmaqları məndə olaydı."

Mirza Sadiq Mirza Əli Əskərin ansamblında ikinci rolda olan kamança çalır. Lakin bir dəfə müəllimi xəstələnir və Sadiq tarda ifa edib, öz fenomenal bacarığını göstərmək imkanı tapır. Bu uğurdan ruhlanan Sadiq sonralar özünü bütövlükdə tara həsr edir və öz ustahğını get-gedə daha da artırır. Onun ifaçılıq texnikası bütün imkanların hüdudlarını aşır.

Mirza Sadiq Şuşadakı məşhur ədəbi və musiqili məclislərin işində fəal iştirak edir. Onun məşhur musiqişünası Mir Möhsün Nəvvabın yaratdığı "Məclisi-Fəramuşan" və "Məclisi-xanəndə"nin, habelə Xurşid banu Natəvanın məclislərinin yığıncaqlarına daha tez-tez gəldiyi söylənilir.

Həmin yığıncaqlarda müğənni və musiqiçilər sınaqdan keçirilir, musiqi nəzəriyyəsinə dair problemlər müzakirə olunur, poetik əsərlərin ilk oxunuşları keçirilir, müsabiqə və yarışlar gerçəkləşdirilirdi.

Mirza Sadiqın adı artıq qonşu ölkələrə də yayılırdı. Onu xalq arasında Sadiqcan çağırırdılar. Belə bir şərəf Mirza Sadiqdan başqa bir də məşhur müğənni Əbdülbaqi Zülalova müyassər olmuşdur. Belə ki, onu da Bülbülcan çağırışlar.

Mirza Sadiq əvvəlcə kamançaçalan Ata Bağdağlı oğlu ilə birlikdə Şərqi böyük müğənnisi Hacı Hüsünün müşayiət edir, sonra isə Şuşalı xanəndə Məşədi İsinin üçlüyünə keçir. 1880-ci ildə onu üçlüyün tərkibində İrana - Təbrizə, Nəsrəddin şahın oğlu Müzəffərəddin Qacar Mirzənin toy məclisinə dəvət edirlər. Toyda çox sənətkarlar çalib-oxuyur.

Lakin Hacı Hüsü ən yaxşı xanəndə, Sadiqcan isə ən gözəl tarzən sayılaraq, fəxri "Şiri-Xurşid" ordeni ilə təltif olunurlar. Təbrizdə ikən bir məşhur tarzən Sadiqcanı yarışa çağırır. Sadiq bir şertlə razı olur ki, tarın qolundakı bütün göstəri-

ciləri kəssinlər. Bunu görəndə rəqibi yarışdan imtina edir və onun sehrli barmaqlarından öpür.

Bakıdakı musiqi məclisinin rəhbəri Məşədi Məlik Mansurovun oğlu, tanınmış tarzən Məşədi Süleyman Mansurov öz xatirələrində yazır: "Mirza Sadiq o dövrün ən məşhur tarzəni idi. Onun möcüzəvi çalğısı insanları ahənribə kimi özünə cəlb edirdi. Təcrübəli virtuoz çox vaxt mizrabsız çalır, tarı çənəsinə sıxdırı. Sol əlinə ağırlıq düşməsin deyə, o, tarı mümkün qədər yuxarı qaldırırdı. Bəzən də coşaraq tarı boynunun ardına qoyub çalır. Onun çalğısının səsinə quşlar da gəlirdi".

Musiqi həvəskarı Əbdülhəmid Babəyev öz xatirələrində belə yazır: "Mən Sadiqcanı ilk dəfə 1897-ci ildə bizim Bakı qalasında gördüm. Bütün Qafqazda belə ustad bir tarzən yox idi. Sadiq özü də gözəl görkəmli bir kişi idi: hündürboy, enlikürək, möhkəm bədəni vardı. Məclislərdə özünü təmkinli və nəcis aparırdı. Adamlar da ona çox böyük hörmət bəsləyirdilər. Onun sol əli o qədər güclü idi ki, Sadiqcan çox vaxt mizrabsız çalır".

Sənətkar toylarda, konsertlərdə, qəbullarda, ziyafətlərdə, həmçinin Bakı və Şuşada Azərbaycan və İran qastrolçularının qoyduqları tamaşaların fasilələri zamanı çalır, özü də Qafqaza, Orta Asiya və İrana tez-tez qastrol səfərlərinə gedir, bu ölkələrdəki musiqi məclislərində iştirak edirdi.

Bir dəfə onu xanəndə Hacı Hüsünün üçlüyü ilə birlikdə Şamaxıya, Mahmud ağanın burada fəaliyyət göstərən məclisinə dəvət etmişdilər. Qonaqlar məclis üzvləri və şəhər ziyalıları tərəfindən böyük bir təntənə ilə qarşılandılar. Ancaq müəyyən səbəblər ucbatından Mirza Sadiq təzliklə Şuşaya qayıtmalı olur...

Sadiqcan nisbətən qısa bir müddətdə məşhur olur. "Кавказское обозрение" qəzetinin yazdığına görə, "Onun çalğısı salis, artistik baxımdan dəqiqdir. Sənətkarın cazibə qüvvəsi isə güclüdür. Əgər Tiflisdəki bəstəkarlar onun burada olmasından istifadə edib, Sadiqdan Şərq motivlərini mənimsəmiş olsaydılar, bu, onların yeni bəstələri üçün yaxşı materiala çevrilə bilərdi".

Mirza Sadiq artıq özünün tarzənlik bacarığının ən yüksək zirvəsində olduğunu anlayaraq ciddi-cəhdlə bu qədim aləti təkmilləşdirmək və

onda çalğı manerasını dəyişdirmək üçün yollar axtarmağa başlayır. Onu nahaq yerə Mirzə Sadiq, yəni alim Sadiq adlandırmamışdılar! Sənətkarın analitik ağı bir neçə ildə həmin işin də öhdəsindən gəlməsi üçün ona imkan verdi. Sadiqçana qədər tarı diz üstündə çalrdılar.

O, özünün virtuoz bacarığından istifadə edərək, ilk dəfə tarı sinasına qaldırdı. Mirzə Sadiq həmçinin tarın simlərini çoxaldaraq, onların yerləşməsinə dəyişdi. Bundan başqa, o həm də tarın çanaq quruluşunu dəyişərək, onun möhkəmliyini artırmaqla alətin ümumi çəkisini azaltmış oldu.

Sadiqçanın rekonstruksiyasına qədər tarın 5 simi vardı. O, simlərin sayını on birə çatdırdı, artıq tonları götürüb, tərda cəmi 17 ton saxladı. Musiqiçilər bundan sonra yenilənmiş tarı "möcüzə", Sadiqçanı isə "tarın atası" adlandıрмаğa başladılar. Sənətkarın gətirdiyi yeniliklər tar ifaçılığı mədəniyyətini daha yüksək səviyyəyə qaldırdı, onun səslənməsini daha şirin və parlaq etdi.

Mirzə Sadiq həm də istedadlı bir bəstəkar idi. O, "Orta segah" və "Bayatı Şiraz" muğamlarına bir neçə rəng bəstələmişdi. Bu və digər muğamların tərkibinə daxil olmuş musiqi pyesləri onların dolğunlaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Mirzə Sadiq həm də 1897-ci ildə Şuşada dini "şəbeh" üslubunda musiqili "Leyli və Məcnun" tamaşasının qoyulmasında yaxından iştirak etmişdir. Sonralar Üzeyir Hacıbəyovun da yazdığı kimi, həmin tamaşa da, "şəbeh"lər kimi dünyada bənzəri olmayan Azərbaycan muğam operasının yaranmasında mühüm rol oynamışdır.

Elə buradaca qeyd olunmalıdır ki, XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycana gəlmiş Avropa səyyahları xan saraylarında belə tamaşaları gördükdən sonra onların öz kompozisiya və

quruluşu etibarilə Avropa operalarına bənzədini göstərmişdilər.

Onun Azərbaycan musiqisinin inkişaf tarixindəki rolu əvəzədləməkdir. Əfrasiyab Bədəlbəyli: "Əgər nəzərə alsaq ki, muğamların ifasında tar çalğı alətləri içərisində əsasdır, onda Mirzə Sadiqın tarının son nəticədə Azərbaycan musiqi sənətinin inkişafında dönüş yaratdığını inamla demək olar.

Mirzə Sadiqdan başlayaraq, Azərbaycan muğamlarının mahiyyəti, onların ifadə vasitələri, təsir gücü və ifa üsulları yeni bir mərhələyə qalxmışdır. O, Azərbaycan musiqisi tarixində yeni bir səhifə açmışdır".

Sadiqın 1901-ci ildə Şuşada təşkil olunmuş Birinci Şərq konsertində iştirak edir. Orada ilk dəfə tərda "Mahur" muğamını tək, solo ifa edir. Üstündən bir il keçəndən sonra isə doğma şəhəri Şuşada dünyasını dəyişir.

Qeyd edək ki, tar və tarzənlik peşəsinə Sadiqın tərəfindən gətirilən yeniliklər də bu sahənin inkişafında son olmur. Sonralar dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov tarın köklənməsində əsaslı dəyişikliklər etmiş, onu Avropa, not sistemində uyğunlaşdırmışdır.

Bu gün Azərbaycanda, İranda, Özbəkistanda, Türkmənistanda, Əfqanıstanda tar aləti geniş yayılıb. Azərbaycanda uşaq musiqi məktəblərində, orta ixtisas musiqi məktəblərində və bir çox ali məktəblərdə bu istiqamət üzrə peşəkar musiqiçilər hazırlayan ixtisaslar fəaliyyət göstərir.

● **Sahib PAŞAZADƏ**,
*Milli Konservatorianın müəllimi,
əməkdar artist*

Ə d ə b i y a t

1. Ə. Bədəlbəyli. İzahlı monoqrafik musiqi lüğəti. Bakı - 1969.
2. F. Şuşinski. Azərbaycan xalq musiqiçiləri. Bakı - 1970.
3. Ф. Шушинский. Народные певцы и музыканты Азербайджана. Москва - 1979.
4. F. Xəlilzadə. Nəleyi-ney, nəğməyi-tar. "Mədəniyyət" qəzeti - 8 iyul 2012-ci il.
5. Nazakat. Klassik sənət üzərində yetişən tarzən. "Səs" qəzeti - 7 sentyabr 2006-cı il.
6. S. Südəbə. Bircə gecə də çal tar. "El" jurnalı - 2011, №11.
7. Zümrüd. Sadiqçan - 160. "Səs" qəzeti - 22 dekabr 2006-cı il.